

А.П. Вірковський,

кандидат педагогічних наук, доцент;

Н.Ю. Рудницька,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Автори статті аналізують соціально-педагогічний аспект поняття "толерантність", історію розвитку цього поняття, умови формування толерантної культури. У статті визначені критерії полікультурного виховання, а також з'ясовано, що метою навчання інтеркультурної комунікації є формування інтеркультурної компетентності.

У сучасному українському суспільстві, з його прагненням до інтеграції з Європою, виникає питання, як і на яких морально-ціннісних засадах будуть співіснувати національні культури в межах нового глобалізованого світу. Одним із чинників вирішення даної проблеми, на наш погляд, є виховання і розвиток у сучасному суспільстві толерантності як морального ідеалу, на засадах якого можлива співпраця представників різних національних та соціальних груп.

У наш час ми присутні в процесі створення Європейського процесу вищої освіти (The European Area of Higher Education – ENEA). Якщо на початку виникнення (1999 р.) Болонський процес охоплював 29 Європейських країн, то вже зараз кількість учасників – більше сорока країн (Україна ввійшла з травня 2005 р.). При чому кількість країн-учасників зростає, прогнозується вихід Болонського процесу за Європейські рамки. А це означає, що мислячих педагогів входження у Болонський процес примусить задуматись над своєю національно-духовною ідентифікацією, над тими культурно-освітніми здобутками України, які вона приносить як Дар усій світовій спільноті.

Метою статті є висвітлення питання історії зародження ідеї толерантності, її розуміння на сучасному етапі розвитку людства, можливості виховання толерантності у людини як об'єкта соціалізації.

Уява про толерантне ставлення до представників інших національностей або людей, які мають власну позицію, що відрізняється від позиції більшості, можна простежити майже з біблійних часів. Але в цілому ідеї толерантності в епоху цивілізацій Стародавнього світу не отримали подальшого розвитку. Головна причина цього, на наш погляд, полягає в тому, що на самому початку існування їх мешканцям майже ні до кого було ставитися толерантно. Стародавні держави були лише слабким вогником цивілізації в оточуючому їх первісному світі, з проявами якого приходилося боротися за виживання. Що ж до толерантних відносин в рамках самих цих держав, то їх слабка розвиненість коріниться в самому менталітеті їх мешканців. Рівень розвитку культури не сприяв формуванню сильних та розумних людей, які б йшли до істини шляхом діалогу.

Першими до осмислення толерантності дійшли давньогрецькі філософи. Так, Фалес, проголошуючи: "Все повне богів" [1: 6], вперше в історії на такому рівні пропагує ідею необмеженості світу. Тобто вперше проголошується ідея, що істина може приймати різні форми і прояви. Особливо теорія Фалеса важлива для нас тим, що вперше людське суспільство досягло такого рівня розвитку культури, що дійшло гадки про те, що істина може бути відносною, а це і є однією з складових частин толерантності. Давньогрецький філософ Сократ вперше звертається до філософського осмислення людини, її буття, моралі і духовного світу, головним принципом своєї етики проголошує: "Пізнай самого себе". Сократ був одним з перших філософів, хто проголошував право людини на власні переконання внаслідок самопізнання, незалежно від того, чи повністю відповідають вони існуючим у суспільстві нормам. Учень Сократа Платон далі розвиває цю ідею. Згідно з його теорією, головною метою людини є оволодіння Благом, яке мислиться як очищення і піднесення душі. А шляхом до блага є доброчинність, котра згідно з ідеями Платона і є розум. Включаючи уявлення про толерантність у своє бачення доброчинності, Платон, слідом за Сократом, вводить їх у моральну норму, якій потрібно слідувати.

Але не маємо підстав розглядати античне суспільство як цілком толерантне. Толерантність в епоху античності мала свій особливий характер, зумовлений соціально-економічними факторами давньогрецького суспільства. Так, Сократ став одним із перших відомих нам мислителів, що постраждали від нетолерантного ставлення співгромадян. Крім того, у мешканців античних полісів не могло й виникнути думки про необхідність толерантного ставлення до рабів, варварів або вигнанців. Толерантність античного суспільства – це толерантність у стосунках між вільними громадянами одного полісу. Отже, толерантність обмежувалася цінностями культури певного соціуму або існувала в межах культурних цінностей.

В епоху Середньовіччя будь-які уявлення про толерантність витікали з основних релігійних вчень того часу – християнства та ісламу. І хоча в самих священних книгах цих релігій проголошується любов до ближнього, а цінності, закладені в них, носять характер загальносвітових, на жаль, толерантність не мала місця в цю епоху. Більша частина Середніх віків пройшла в дусі протистояння двох цивілізацій – християнського Заходу та мусульманського Сходу. Одним з чинників цього було те, що і християни, і мусульмани ставилися до своїх релігійних текстів як до вищої істини, заперечуючи існування іншої, а це, як відомо, унеможлиблює формування толерантності. Так, арабський філософ XII сторіччя, Ібн Рушд, відомий в Європі під ім'ям Аверроес, у своїх "Розвідках, що виносять рішення стосовно зв'язку між філософією та релігією", проголошує: "...якщо законоположення релігії виражають істину й закликають до дослідження, що веде до пізнання істини, то ми, належачи до мусульманської громади, знаємо напевно, що дослідження, яке спирається на доказ, не веде

до протиріччя з тим, що дала релігія, бо істина не протиставляє себе істині..." [3: 194]. Саме таке відношення до істини, абсолютизація її, некритичне ставлення до своїх релігійних переконань, небажання розуміти і з повагою ставитися до переконань інших приводили до кровопролитних війн, у яких гинули сотні тисяч людей.

З приходом епохи Відродження протистояння між ісламом та християнством згладжується. Немаловажливим фактором цього явища є те, що християнський та мусульманський світи більше познайомилися один з одним. Недивно, що Микола Кузанський говорить про те, що істину неможливо досягнути такою, як вона є. Він проголошує: "Розум так само близький до істини, як багатокутник до кола; тому що чим більше кутів вписаного багатокутника, тим більше він наблизиться до кола, проте ніколи не стане рівним колу навіть у тому випадку, коли кути будуть помножені до безкінечності..." [3: 212]. Таким чином, стає зрозумілим, що чим більший рівень культури досягне розум людини, тим більше в нього шансів наблизитися до істини. Крім того, нове гуманістичне світосприйняття в епоху Відродження, повернувшись до набутків античності, звернуло увагу на людину в першу чергу як на самоцінність, незалежно від її релігійних, етнічних, політичних чи інших цінностей.

Реформація XV–XVI ст. з її закликом повернення до "чистої" християнської віри, відмовою від догматів католицизму, на жаль, не змогла розвинути уявлення про толерантність. Зіткнувшись із проявами католицької реакції, яка сама не була толерантною, вона повинна була захищати себе. Тому євангельські цінності миролюбності, милості, любові до ближнього в цю епоху пристосовувалися лише в контексті віросповідання. І в межах самих релігійних громад їм не завжди знаходилося місце. Достатньо згадати діяльність ордену єзуїтів або суворі покарання за провини в общинах кальвіністів. Англійський філософ Джон Локк (XVII ст.) звернув увагу на терпимість як на фактор встановлення миру. У своїх "Листах про віротерпимість" він писав: "Якщо я з усіх сил поспішаю до Єрусалима прямим шляхом..., чому ж я наражаюся на побої лише за те..., що харчуюся в дорозі м'ясом або іншою їжею, корисною моему шлункові та здоров'ю... Чи за те, що з багатьох різних шляхів, що ведуть в одному напрямку, я обираю той, який здається мені найменш звивистим і брудним? Чи за те, що я маю в дорозі поводири, увінчаного митрою або убраного в білу мантию, або не маю його? Бо якщо замислитися серйозно, саме до такого роду дрібниць належить більшість речей, що викликають такі жорстокі суперечки серед братів-християн, згодних між собою у найважливіших питаннях релігії..." [3: 45].

Вітчизняна філософія теж зробила свій внесок у розробку ідеї толерантності. Але, на жаль, у силу цілої низки причин, вона підійшла до осмислення цього явища значно пізніше, ніж це відбулося на Заході. Григорій Сковорода в XVIII ст. розробив концепцію "сродньої" праці, згідно з якою кожна людина має право на те, до чого відчуває внутрішній покликання, але займатися цим вона повинна на засадах загальнолюдської моралі – лише тоді, за поглядами філософа, людство досягне щастя. Вчений та політичний діяч Михайло Грушевський (XX ст.), розглядаючи явище солідарності як базової характеристики моральної та духовної культури соціуму, зазначав, що саме завдяки їй людство долає расові, релігійні та кастові бар'єри, таким чином фактично розглядаючи її як складову частину нормальних взаємин у соціумі.

Сам термін "толерантність" походить від латинського *tolerantia* і в самому широкому сенсі перекладається як терпимість. Однак толерантність і терпимість не зовсім одне й теж. Так, ЮНЕСКО, під егідою якої 1995 рік було проголошено Роком толерантності, трактує поняття "толерантність" як уміння людини, суспільства, держави поважно ставитися до точки зору інших, невороже до позицій, що відрізняються від власної думки. "Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру" – проголошено в Декларації принципів толерантності, що була прийнята Генеральною Конференцією ЮНЕСКО в 1995 році. У цьому документі поняття толерантності визначено як повага, прийняття і розуміння великої кількості культур нашого світу, форм самовираження і прояву людської індивідуальності; відмова від догматизму, від абсолютизації істини і затвердження норм, встановлених у міжнародних правових актах у галузі прав людини.

Толерантність – активне ставлення до інших, яке формується на базі визнання універсальних прав і свобод людини, а не поступка, не вибачливий підхід або поблажливість. Толерантність – привілей сильних та розумних, які не мають сумнівів щодо власної здібності дійти істини шляхом порозуміння, через діалог та різноманітність переконань та позицій. З наведеного стає зрозумілим, що толерантність пов'язана з усвідомленням людиною, групою, соціумом безперечності власних переконань, з усвідомленням існування великої кількості поглядів на істину та шляхів її знаходження. Толерантність є активним соціальним ставленням тому, що для її виникнення потрібен певний культурний рівень та моральні зусилля з боку соціальних суб'єктів щодо прийняття інших позицій, які відрізняються від їх власних. Щоб толерантність транслиувалася через соціальне виховання, уявлення про неї спочатку має виникнути в культурі.

У чому ж полягає суть цього поняття в сучасних умовах? Будь яке толерантне ставлення з необхідністю включає до себе деякі відхилення. Це означає, що толерантність можлива лише при існуванні деякої різниці між її суб'єктами, які вступають одна з одною в деякі стосунки.

Ця різниця повинна бути важливою. Тобто мова повинна йти про серйозні хоча б для однієї сторони речі (особливості менталітету, особливості національних культур, етнічна батьківщина).

Як витікає з попереднього твердження, толерантний суб'єкт повинен морально не згоджуватися з цією різницею, тобто ця різниця повинна в якійсь мірі перешкоджати його власним інтересам.

Для прояву толерантності необхідно деякою мірою мати можливість викорінити відхилення. Тобто людина не може толерантно ставитися, наприклад, до своєї смерті, бо в цьому випадку вона безсила її заборонити.

Не дивлячись на свою моральну незгоду з відхиленням, толерантний суб'єкт не заважатиме його існуванню. Якщо розглядати толерантність як моральну норму, виникає питання: як вона буде співіснувати з іншими моральними нормами? Важко бути толерантним до вбивці або крадія, бо існують моральні норми, закріплені

законодавством, за якими злочинність є зло, гідне покарання. Таким чином, для встановлення толерантності потрібно, щоб вона не сама по собі стала моральною нормою, а щоб вона співіснувала разом з тими нормами і цінностями, що були розроблені людством за довгі віки його існування, доповнюючи їх.

На сучасному етапі розвитку української наукової думки, проблема толерантності є досить актуальною, хоча не можна сказати, що вона належить до найбільш розроблених. Достатньо буде зазначити роботи О.В. Швачко, яка досліджувала феномен толерантності як соціальної цінності та системи стосунків у малих групах молоді, Ю.А. Іщенко, який у своїх роботах досліджує толерантність з історико-філософських позицій, В.В. Присакара, який досліджує рівень міжетнічної толерантності сучасної молоді.

У сучасній довідниковій літературі термін толерантність трактується досить широко. Так, "Філософський енциклопедичний словник" дає наступне визначення толерантності: "Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)" [4: 642]. "Соціологічний енциклопедичний словник" розділяє значення терміна толерантність на: 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань, 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори, в разі зниження чуттєвості до їх дії [5: 370]. "Український педагогічний словник" дає визначення толерантності як терпимості до чужих думок та вірувань [6: 332].

На основі змісту поняття "полікультурне виховання" науковцями виділені наступні критерії полікультурної вихованості учнів: толерантність (розвиненість, відкритість, альтруїзм, емпатія); інтеркультурна компетенція (здатність особистості здійснювати інтеркультурну комунікацію, досягати взаєморозуміння в ситуаціях міжкультурного спілкування на основі застосування лінгвокультурологічних знань); критичне мислення (розвиненість полікультурної свідомості); мотивація прагнення особистості до самостійного набування гуманітарних знань і використання їх у власній життєдіяльності).

Аналіз діючих програм з гуманітарних предметів показав, що полікультурний компонент у більшості з них і підручниках практично відсутній, виховний потенціал вивчення гуманітарних предметів використовується не повною мірою.

Особливу роль у формуванні таких рис полікультурної вихованості, як толерантність, розуміння, прийняття і повага до різних культур має навчання інтеркультурної комунікації – адекватному взаєморозумінню представників різних культур. Метою навчання інтеркультурної комунікації є формування інтеркультурної компетентності.

Основу інтеркультурної компетентності складають комунікативні лінгвокультурологічні знання (комунікативна і лінгвокультурологічна компетенція). От чому предметам гуманітарного циклу, що мають загальну лінгвокультурологічну змістовну лінію, надається пріоритетне значення у процесі навчання інтеркультурної комунікації, а отже підвищенні полікультурної вихованості учнів.

З вище наведених визначень терміна "толерантність" стає зрозумілим, що вона є людською якістю, здатністю людини неворожо ставитися до деяких відмінностей. Ураховуючи це, ми надаємо своє визначення толерантності, яким і будемо користуватися у подальшій роботі, як здатності соціуму неворожо ставитися до існуючих серед людей релігійних, етнічних, культурних та ін. відмінностей, виходячи з принципу гуманізму та загальнолюдської моралі, а також здатності знаходити компромісне рішення для досягнення порозуміння та неконфліктності.

Як же навчити толерантності тих, від кого в майбутньому залежатиме доля нашої держави, для того, щоб вона продовжувала йти шляхом демократії з її ідеалами свободи совісті і лібералізму? На наш погляд, це можливо виконати шляхом введення полікультурного виховання в школу. На сучасному етапі виховання толерантності в соціумі є актуальною проблемою, що постає перед суспільством, бо саме через толерантність можливі подолання ворожнечі та співпраця різних людей на шляху об'єднання світу.

Справжня толерантність базується, насамперед, на утвореній самоідентифікації індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому. Тому початковим етапом процесу формування ненасильницького ставлення до полікультурного співтовариства, що оточує особистість, має стати етап становлення справжнього і глибокого національного та соціального почуття. І цей процес має відбуватися як саморозвиток, самовизначеність, самоідентифікація, як процес індивідуальний і ненасильницький. Особистість не може ставитись з повагою до інокультурних цінностей, якщо у неї немає стійких переконань щодо традицій свого народу. Ця проблема знаходиться у площині особистісного становлення індивіда, вибору власних ціннісних орієнтацій, норм, імперативів і заборон.

Полікультурна освіта і виховання мають спиратися на дві об'єктивно існуючі тенденції: по-перше, в кожній нації є прагнення до своєї національної культури; по-друге – у кожній нації є спрямування пізнавати інші культури. Необхідно зважати саме на ці два прагнення у змісті навчання і виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Толерантное сознание. Программа установки толерантного сознания. [http://bu UNESCO Moscow office webmaster](http://bu.unesco.org/moscow/office/webmaster)
2. Асмус В.Ф. История античной философии. – М.: Высшая школа, 1965. – 319 с.
3. Локк Д. Сочинения в трех томах. – М., 1988. – Т. 3 – 3267 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
5. Социологический энциклопедический словарь / Г.В. Осипов – М.: М-Норма, 1998. – 480 с.
6. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 373 с.

Матеріал надійшов до редакції 03.12. 2007 р.

Вирковский А.П., Рудницкая Н.Ю. Толерантность как социально-педагогическое явление.

Авторы статьи анализируют социально-педагогический аспект понятия "толерантность", историю развития этого понятия, условия формирования толерантной культуры. В статье определены критерии поликультурного воспитания, а также установлено, что целью обучения интеркультурной коммуникации является формирование интеркультурной компетентности.

Virkovskiy A.P., Rudnytska N.Y. Tolerance as the Socially-Pedagogical Notion.

The authors of the article analyse the socially-pedagogical aspect of concept "tolerance", history of this concept development, the terms of tolerant culture formation. The criteria of policultural education are defined in the article, and it is also found out that the purpose of intercultural communication teaching is the formation of intercultural competence.